

Úvod do mezinárodního ekonomického práva

1 Mezinárodní ekonomické právo jako součást mezinárodního práva veřejného

Bez nároku na hloubku analýzy a zohlednění dalších souvislostí se pokusíme vymezit některé instituty, kterým je potřebné rozumět pro další výklad. Pro podrobný a systematický výklad odkazujeme na specializovanou českou a zahraniční literaturu věnovanou přímo mezinárodnímu ekonomickému právu.

Mezinárodní ekonomické právo. Zapojení států do procesu mezinárodní dělby práce se sebou přináší i zapojení se do ekonomicko-politických struktur a vztahů ovlivňujících právní regulaci v námi sledované oblasti.

Realizace probíhá na úrovni mezinárodního práva veřejného – systému práva upravujícího vztahy mezi státy a mezinárodními organizacemi jako subjekty tohoto systému.

Systematická regulace ekonomických vztahů mezi státy s důrazem na multilaterální základ je poměrně mladou a novou disciplínou. I když v učebnicích právních dějin nalezneme od rané existence prvních státních útvarů zmínky o dohodách panovníků týkajících se námořní plavby, využívání a ochrany obchodních cest atd. Případně v 19. století se objevují bilaterální dohody poskytující stranám navzájem různé úlevy či výhody, regulaci ekonomických vztahů mezi státy a jejich cílené ovlivňování přináší v ucelené podobě a v univerzálním měřítku teprve druhá polovina 20. století.

Odvětví mezinárodního práva veřejného, které se zabývá ekonomickými vztahy mezi subjekty mezinárodního práva veřejného a regulací jejich činnosti, která má následně vliv na jednání subjektů provádějících vlastní obchodní transakce, je nazýváno mezinárodním právem ekonomickým.

Pohledy na **vnitřní strukturu** tohoto odvětví mezinárodního práva veřejného jsou různé. Využijeme dělení uvedené v učebnici **Baláš–Šturma**. Autoři uvádějí dělení na a) mezinárodní obchodní systém, b) mezinárodní finanční a měnové právo, c) mezinárodní právo rozvoje, c) právo mezinárodních investic.

2 Prameny mezinárodního ekonomického práva

2.1 Obecně

Přehled. O pramenech práva lze hovořit z různých pohledů. Soustředíme-li se pouze na prameny práva z pohledu formálního, jsou v obecné rovině za základní prameny mezinárodního práva veřejného považovány **mezinárodní obyčej a mezinárodní smlouva**.

Za pomocný pramen jsou označovány **obecné zásady právní**. Některé učebnice hovoří rovněž o mezinárodní zdvořilosti, která hraje svou roli v případech reciprocity.

V oblasti mezinárodního ekonomického práva, jako poměrně mladé disciplíny, považujeme za rozhodující stylotvorný pramen mezinárodní smlouvu.

Vliv obyčeje nelze zcela opomenout. Zdroje se shodují v tom, že svůj význam si zachoval v některých obecných aspektech, jako je odpovědnost státu, v otázkách týkajících se imunit státu, u tzv. minimálního standardu zacházení s příslušníky jiných států (např. u otázky vyvlastnění), u některých otázek týkajících se mořského či námořního práva. Je ovšem také skutečností, že některá původně obyčejová pravidla jsou dnes převzata do mezinárodních smluv. Zmínit je možné především režim nejvyšších výhod.

Vedle těchto základních pramenů jsou považovány za pramen mezinárodního práva veřejného i obecné zásady právní. Zde – na rozdíl od významu, který jim dává vnitrostátní právo nebo od zvláštní pozice, kterou získávají v rámci *lex mercatoria* – se hovoří o obecných zásadách právních uznávaných civilizovanými národy [článek 38 odst. 1 písm. c) Statutu Mezinárodního soudního dvora].

Jejich konkrétní vymezení je složité. Při bližším zkoumání zásad zjistíme, že jsou sem řazeny zásady vycházející z římského práva (*zásada pacta sunt servanda*), nebo jsou zásady formulovány na základě komparativních studií velkých právních systémů (*zásada dobré víry* či *estoppel*) nebo jsou formulovány rozhodnutími mezinárodních rozhodčích senátů řešících spory mezi subjekty tohoto právního systému.

Soft law a jeho vliv na oblast mezinárodního obchodu. Vedle základních pramenů nelze opomenout i tzv. soft law. V této oblasti je vytvářeno zejména na úrovni mezinárodních organizací. V kontextu mezinárodního ekonomického práva se jedná zejména o tzv. etické kodexy týkající se některých aspektů obchodování. Někdy mají vliv na budoucí formování textu mezinárodní smlouvy, představují určitou ideální představu o chování. Tím také dávají jistý návod jednotlivcům na správné chování v určitých situacích či určitý hodnotový vzor. Týkají se např. korupce, veřejných zakázek atd. Některé z nich vznikly v rámci iniciativ organizace UNCTAD.

2.2 Mezinárodní smlouva

Mezinárodní smlouva je základním pramenem v oblasti mezinárodního ekonomického práva. Mezinárodní smlouvy dělíme dle různých **kritérií**. Významným kritériem pro námi sledovanou oblast je dělení dle:

- počtu stran na smlouvy dvoustranné a smlouvy mnohostranné;
- možností omezení přístupu k nim na smlouvy otevřené, polootevřené či uzavřené;
- účinků vůči stranám či třetím osobám na smlouvy *inter partes* či *erga omnes*;
- předmětu úpravy na smlouvy zabývající se obchodní spoluprací, ochranou práv duševního vlastnictví, regulací obchodu se zbožím, službami, duševním vlastnictvím, dopravou a přepravou, daňovými problémy, celní problematikou, vytvářením mezinárodních organizací, unifikací soukromoprávních vztahů atd.

Přímé účinky. Mezinárodní smlouvy zavazují státy či mezinárodní organizace jako subjekty mezinárodního práva veřejného. V případě některých mezinárodních smluv jsou dovozovány přímé účinky, tzn. že některá ustanovení smluv dopadají přímo (zakládají práva a povinnosti) na subjekty vnitrostátního práva. Dovožovány jsou např. přímé účinky článku VIII odst. 2 písm. b) Dohody o založení Mezinárodního měnového fondu. Diskuse se objevily rovněž okolo přímých účinků práva Světové obchodní organizace. Jde o problém přesahující rámec této učebnice. O přímém účinku rozhoduje vždy dotčené národní právo, nikoli norma mezinárodního práva veřejného. Podobné lze vztáhnout na unijní právo, kde se touto otázkou zabýval v minulosti SDEU ve vazbě na GATT 1947 [21-24/72, *International Fruit Company NV and Others proti Produktschap voor Groenten en Fruit*; C-69/89 *Nakajima*; C-70/87 *Fediol*; C-300/98 *Parfémny Christian Dior*; C-392/98 *Assco Gerüste GmbH a Rob van Dijk*; C-377/02 *Léon Van Parys NV proti Belgisch Interventie- en Restitutiebureau (BIRB)*].

V zásadě stejné stanovisko se objevuje v případě rozhodování SDEU i tam, kde se jedná o mezinárodní organizaci, konkrétně Světovou obchodní organizaci (C-120/06 *Fabbrica italiana accumulatori motocarri Montecchio SpA (FIAMM) a Fabbrica italiana accumulatori motocarri Montecchio Technologies LLC*, C-121/06 *Giorgio Fedon & Figli SpA a Fedon America, Inc. proti Radě Evropské unie a Komise Evropských společností*).

Mezinárodní smlouva a režimy. V oblasti ekonomické spolupráce, pokud jde o problematiku pohybu zboží, dopravní otázky či postavení osob, jsou smlouvy pravidelně konstruovány s využitím režimů definujících postavení osob, zboží, služeb, kapitálu atd. na území zavazujících se států. Ve smlouvách mnohostranných i dvoustranných je využíván režim nejvyšších výhod, národní režim, reciproční režim (zejména pokud jde o postavení osob) či preferenční režim.

Režim nejvyšších výhod (*most favoured nation, příp. non-discrimination, la clause de la nation la plus favorisée, Meistbegünstigungsklausel, režim najboljšego blagoprijatstvovanja*). Tímto režimem se rozumí situace, kdy se stát zavazuje přiznat subjektům (službám, zboží, kapitálu) náležejícím ke druhému státu totéž zacházení, které přiznal či v budoucnu přizná subjektům náležejícím ke kterémukoli státu třetímu. Tento režim, obsažený ve smluvní doložce, zajišťuje rovné nakládání s cizím zbožím, osobami či kapitálem bez rozdílu. Zrovnoprávňuje cizince mezi sebou navzájem. Nic nevyvovídá o rozdílech či shodách v zacházení mezi cizinci a tuzemci.

Jde o princip, jehož kořeny lze sledovat až do 12. století (i když samotný název se objevuje teprve ve 17. století). Je spojován i s růstem obchodu v 15. a 16. století. Určité „uvědomělé“ využívání tohoto režimu je vázáno na období útlumu politiky merkantilismu.

Mezinárodní smluvní praxe zná více způsobů formulací:

- **Analytickou a syntetickou podobu.** Při užití analytické podoby jsou vypočteny podrobně případy, na které doložka nejvyšších výhod dopadá. Při využití syntetické podoby jsou případy označeny souhrnně. Samozřejmě lze využít i kombinaci obou.
- **Neomezenou, vztahující se na všechny druhy zboží, nebo omezenou,** dopadající na určité druhy zboží, určitou obchodní činnost či určité země. Omezená také může být dle původu, tj. dopadá jen na výrobky vyrobené v dané zemi, nikoli na všechny výrobky dovezené z dané země.
- **Podmíněnou a nepodmíněnou.** Bezpodmínečný typ, který dnes dominuje mezinárodní obchodní regulaci, znamená, že se výhody poskytnuté jednou smluvní stranou třetímu státu vztahují automaticky a bezpodmínečně na druhou smluvní stranu. Do jisté míry se zde promítá i historicko-politický náhled. Tzv. **evropský typ** doložky je bezpodmínečný, kdy jsou výhody poskytovány automaticky. **Americký typ** doložky znamená, že stát dostane výhody bez podmínek jen tehdy, jestliže je třetí stát rovněž dostal bez splnění podmínek. USA začaly využívat tuto formu od konce 18. století (1778 – *smlouva Francie a USA*) a uplatňovaly ji do 30. let minulého století. Evropa využívala tuto formu v první polovině 19. století, potom „vlna“ liberalismu změnila formu na doložky na nepodmíněnou.
- **Pozitivně nebo negativně formulovanou.** V prvním případě je např. konstatováno, že „*stát poskytne veškeré výhody, které poskytl či v budoucnu poskytne jiným státům*“. Ve druhém případě je uvedeno, že „*stát nebude s osobami a zbožím pocházejícím z druhého státu zacházet hůře než se zbožím a osobami ze státu třetího*“.

Doložka nejvyšších výhod sama o sobě nezajišťuje smluvním stranám určitý rozsah výměny zboží či zacházení. O tom, jaké zboží či zacházení a v jakém rozsahu bude mezi stranami vyměněno (realizováno), rozhodují jiná ustanovení smlouvy nebo příloh či další vývoj vztahů. Funkcí doložky není zajistit např. konkrétní výměnu zboží, ale vytvořit nejvhodnější podmínky pro tuto výměnu.

Proto byla doložka přiléhavě označena za výraz „**abstraktní reciprocitu, která vyjadřuje metodu zacházení, aniž by se zajišťovala výsledek**“.

Doložka nejvyšších výhod „pracuje“ automaticky nejenom směrem k vytvoření určité pozitivní situace, ale i opačně. Dojde-li k situaci, kdy stát odejme jinému státu určité výhody, dochází k jejich zániku i vůči státům dalším, vázaným režimem nejvyšších výhod (*Mezinárodní soud v Haagu, Velká Británie proti Íránu ohledně naftové společnosti; USA proti Francii o konzulární jurisdikci v Maroku, ICJ Report 1952*).

Se zakotvením režimu nejvyšších výhod se setkáváme v mezinárodních smlouvách již ve středověku. Rozšíření se však dočkal s pádem merkantilismu a dočasnou liberalizací mezinárodního obchodu v 19. století. V tomto období se jednalo o režim založený na bilaterálních smlouvách. Na principu nejvyšších výhod zakotveném v režimu multilaterálních smluv vytváří (se značnými výjimkami) smluvní úpravu teprve systém GATT 1947.

Národní režim, resp. tuzemský či paritní režim (*traitement national, nationale treatment, Paritätsklausel, nacionalnyj režim*), označuje takovou úpravu právního postavení státních příslušníků (resp. zboží atd.) jiného státu, kdy je s těmito nakládáno stejně jako s vlastními občany (označuje se i jako asimilační režim, tzn. že cizinci se asimilují k vlastním občanům). Národní režim by neměl klesnout pod režim minimální. Pokud toto nastane, s cizincem by mělo být zacházeno v rámci minimálního standardu spravedlnosti. Ten může v konkrétním případě znamenat zvýhodnění cizince oproti vlastním občanům.

Jde např. o případy, kdy bylo žádáno, aby cizinci obdrželi náhradu za znárodněný majetek, i když stát vlastním občanům náhradu nepřiznal.

Národní režim zrovnoprávňuje cizince s tuzemci. Již zmíněná Světová obchodní organizace pracuje na interakci režimu nejvyšších výhod a režimu národního.

Reciproční režim, resp. režim vzájemnosti. V rámci recipročního režimu jsou přiznány příslušníkům, resp. zboží ze dvou států navzájem, stejné výhody, resp. výhody považované oběma stranami za stejné. Může jít o reciprocitu formální nebo materiální (faktickou). Reciproční režim se využívá v široké míře v mezinárodním právu procesním.

Preferenční režim. Tento režim zpravidla znamená, že příslušníkům druhého státu jsou přiznávány výhody, které nejsou přiznány příslušníkům jiných států.

Tento režim se uplatňuje u států, které jsou si blízké politicky a ekonomicky (integrační tendence států, vytváření zón volného obchodu, vytváření celních zón), nebo tam, kde existuje politický a ekonomický zájem na spolupráci a základní režimy nelze v daném případě plně využít (obchod s rozvojovými státy).

V případě, že si státy nedohodnou některý z režimů, mělo by být zacházeno s příslušníky jiných států (a totéž platí ovšem i pro vztahy mezi státy samými)

v rámci minimálního standardu, tj. *equitable* zacházení znamenající, že stát aplikuje právo na všechny osoby slušným, rozumným, spravedlivým a adekvátním způsobem.

Mnohostranné mezinárodní smlouvy. Mnohostranné mezinárodní smlouvy spadají do nejrůznějších oblastí a jejich základní cíl se značně liší. Může jít o smlouvy:

A. regulující určité obchodní aspekty, např. pokoušející se o odstranění překážek obchodu a o liberalizaci obchodování. Typickým příkladem je Všeobecná dohoda o clech a obchodu (GATT) z roku 1947. Do této skupiny lze zařadit rovněž tzv. **komoditní dohody** (*commodity agreements* nebo *agreements on basic products*), které státy uzavírají za účelem regulace trhu se zemědělskými plodinami a tzv. základními surovinami typu cukr, čaj, zinek apod. Smyslem regulací obchodu s těmito produkty, na nichž jsou velmi často exportně zainteresovány rozvojové země, je udržet určitou cenovou hladinu a zabezpečit exportní stabilitu. S postupnou liberalizací mezinárodního obchodu dochází ke změně náplně činnosti těchto organizací z garanta rovnováhy na trhu na garanta transparentnosti trhu. Vedle toho slouží vybudované organizační struktury jako centra informací pro vývoj produkce a trhu. Mezi smlouvami navzájem neexistuje žádné propojení. Některé z nich vytvářejí mezinárodní organizace (Mezinárodní organizace pro přírodní kaučuk, Mezinárodní organizace pro kávu), kde jsou zúčastněny jak státy exportní, tak importní. Určitý kompaktní program týkající se problematiky komoditních dohod byl přijat v roce 1976 na konferenci UNCTAD v Nairobi. Zde došlo k dohodě na dvou základních principech regulace v této oblasti:

- mezinárodní regulace by měla vést ke stabilitě trhu a cen, a
- ceny pro suroviny či zemědělské produkty by měly mít vazbu na ceny konečných výrobků z nich.

Odborná literatura rozlišuje **dvě skupiny těchto dohod**, které se dotýkají otázek regulace (existující v rámci UNCTAD nebo i mimo tento rámec):

- **dohody, které stanoví jen určitá neformální pravidla.** Do této skupiny jsou řazeny případy, kdy existují buďto mezivládní konzultační výbory exportujících a importujících zemí (např. dohody mající za předmět zinek, měď), anebo konzultační útvary (v rámci FAO pro citrusové ovoce, čaj, banány atd.) či gentlemanské dohody týkající se cen a kvót (cukr, čaj, rýže).
- **dohody, které přinášejí regulaci dané oblasti.** Jde o úmluvy smíšené povahy (mezi exportujícími a importujícími zeměmi) nebo úmluvy zasahující jen země exportující nebo jen země importující. Jde např. o oblast obilí, kaka, ropy, cínu, kaučuku. Některé z těchto dohod se zabývají jen odstraněním překážek obchodování, jiné přímo intervnují na trhu, zabývají se problematikou cen, soutěže, kvót, zřízením vyrovnávacích skladů (tzv. *buffer stocks*).

Poznámka. V minulosti byla ČR pouze členem Mezinárodní dohody/organizace o cukru a Mezinárodní dohody/organizace o kakau. Po vstupu ČR do EU se situace mění. Jako příklad lze uvést uzavření Mezinárodní dohody o kávě (ICO) z roku 2007.

Přibližme si obsah dohody transformované do organizace. Příkladem je Mezinárodní dohoda o kakau. Smyslem jejího uzavření byla stabilizace trhu s kakaem a ochrana proti výrazným změnám jeho cen. Prvá z dohod byla uzavřena v roce 1972, platnou se stala v roce 1973 a její platnost vypršela v roce 1976. V roce 1973 v rámci dohody vznikla Mezinárodní organizace kakaá (*International Cocoa Organisation*). Další dohody byly uzavřeny v následujících letech. Součástí organizace je *Cocoa Council*. Smluvními stranami úmluvy a zakládajícími stranami organizace jsou země exportující a země importující kakao. Původně byly dohody postaveny na vývozních kvótách a nárazníkových skladech pro kontrolu zásob na trhu. Od roku 1980 je přijata k přizpůsobení světových cen kakaá metoda skladů.

Pokud jde o vztah ke GATT či Světové obchodní organizaci, nejsou tyto dohody součástí jejich regulačního systému. Existují paralelně k jimi vytvořenému systému. I když se omezují na země importující a exportující danou komoditu, jsou tyto smlouvy otevřené pro kteroukoli zemi prokazující zájem na obchodě s regulovaným produktem.

B. Dalším typem dohod mohou být smlouvy, kterými **státy zakládají mezinárodní organizace** (viz další kapitola), které mají působit v oblasti mezinárodního obchodu a regulovat určité otázky či spolupůsobit při liberalizaci. Jde např. o smlouvy zakládající Světovou obchodní organizaci, Mezinárodní měnový fond, Světovou obchodní banku atd.

Státy mohou založit mezinárodní smlouvou celek bez mezinárodněprávní subjektivity. Z pohledu stupně integrace lze rozlišit **oblast volného obchodu a celní unii**. Samy o sobě tyto celky nejsou mezinárodní organizací, resp. subjektem mezinárodního práva. Ve vyšších integračních stupních (rovněž tvořených mezinárodní smlouvou) dochází ke vzniku **společného trhu či jednotného vnitřního trhu**, resp. měnové a hospodářské unii. Zde nastává jiná situace, kdy je mezinárodní smlouvou mezi státy založen další, od států rozdílný subjekt. Na něj jsou převedeny některé pravomoci jednotlivých států.

Jako příklad **smluv nezakládajících organizaci**, tedy nový subjekt, a utvářejících oblast volného obchodu či celní unii může sloužit:

- **North American Free Trade Agreement (NAFTA)**. V roce 1992 Kanada, USA a Mexiko podepsaly *North American Trade Agreement*. Tato smlouva se stala účinnou od 1. ledna 1994. Jejím cílem bylo postupné odstranění celních tarifů. Pozornost byla věnována i problematice dumpingu, duševnímu vlastnictví atd. Později byla zahrnuta otázka ochrany životního prostředí i pracovních migrací. Tato dohoda disponovala rovněž mechanismem řešení sporů z nedodržení závazků z této dohody. Tato dohoda je nahrazena **United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA)**, a to s účinky od 1. 7. 2020.

- V roce 1960 se stala řada latinskoamerických zemí členem organizace **LAFTA – Latin American Free Trade Association** – snažící se (s malým úspěchem) o redukci cel a rozvoj celého regionu skrze spolupráci na programech v průmyslové oblasti. V roce 1980 byla přeměněna v **Latin American Integration Association**. Členy jsou Argentina, Brazílie, Chile, Mexiko, Paraguay, Peru, Uruguay, Bolívie, Kolumbie, Venezuela, Ekvádor, Kuba a naposledy se připojila Panama. V jednání je přístup Kolumbie.
- **Středoevropská dohoda o volném obchodu (CEFTA)** byla uzavřena mezi Českou republikou, Maďarskem, Polskem, Slovenskem, Rumunskem a Slovinskem. Následně přistoupilo i Bulharsko, později Albánie, Chorvatsko, Moldávie, Černá hora, Bosna a Hercegovina, Srbsko a Makedonie. Po vstupu původních středoevropských států do ES/EU (následovaných Rumunskem a Bulharskem) jsou dnes smluvními stranami zbývající státy spíše z oblasti balkánské. Cílem dohody je odstranění překážek vzájemného obchodu pro průmyslové i zemědělské výrobky pocházející ze smluvních států.
- Další evropskou zónou volného obchodu je **ESVO – Evropské sdružení volného obchodu** mezi Islandem, Norskem, Švýcarskem a Lichtenštejnskem. Spolu s členy Evropské unie (avšak bez Švýcarska) tvoří další zónu volného obchodu – **Evropský hospodářský prostor**.
- Samotná EU uzavřela řadu dalších dohod o zónách volného obchodu či celních uniích. Například s Tureckem, zeměmi Středomoří atd.

O smlouvách **zakládajících nový subjekt mezinárodního práva** budeme hovořit v části o mezinárodních organizacích.

C. Další typ smluv spadá svým obsahem a dopadem do oblasti mezinárodního práva soukromého. Jde o smlouvy, které obsahují **unifikaci** právních institutů či dílčích otázek, nakládání s právem, přístupu k soudům či problematiku uznání a výkonu cizích rozhodnutí soudu či rozhodčích nálezů. Z širšího pohledu sem spadají i smlouvy, jejichž smyslem je odstranění teritoriálního omezení ochrany určitých práv (úmluvy týkající se ochrany autorských, průmyslových a jiných duševních práv).

Dvoustranné mezinárodní smlouvy. Dvoustranné smlouvy, jak napovídá jejich název, jsou smlouvy, které mezi sebou uzavírají jen dvě smluvní strany. Obvykle jde o smlouvy v oblastech:

- **obchodu** (smlouvy o obchodu, navigaci a přátelství, později se objevující pod názvem smlouvy o podpoře investování a ochraně investic nebo smlouvy o hospodářské a vědecko-technické spolupráci);
- smlouvy v oblasti **daňové** (smlouvy o zamezení dvojího zdanění), snažící se o odstranění problému zdanění jedné činnosti či hodnoty ve dvou státech;
- smlouvy v oblasti **celní**;
- smlouvy v oblasti **právní pomoci**;